

Hošek, Radislav

K otázce t. zv. kapitalistického způsobu výroby ve starověku

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1955, vol. 4, iss. C2, pp. [85]-92

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102387>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RADISLAV HOŠEK

K OTÁZCE T. ZV. KAPITALISTICKÉHO ZPŮSOBU VÝROBY VE STAROVĚKU

V moderních buržoasních zpracováních starověkých dějin se často setkáváme s tím, že se do starověku přenášejí poměry dob pozdějších. Modernisace starověku spočívá v tom, že badatelé o starověku nedostatečně přihlížejí ke změnám v hospodářské základně a že hledí jen na náhodné vnější podobnosti některého údobí ve starověku, jež srovnávají s vnějšíkovými znaky středověku či novověku. Tak na příklad shledává Bengtson¹ feudalismus za Hyksosů v Egyptě, v Persii, v Lydii, v Makedonii, R. von Pöhlmann² nachází ve starověku dokonce socialismus. Také archaické údobí se v pojetí některých badatelů o starověku považuje za řecký středověk,³ i když toto pojetí není docela obecně přijímáno.⁴ K těmto závěrům dochází buržoasní historiografie proto, že nebere dostatečně v úvahu charakteristické rysy ekonomiky příslušných období a že bez ohledů na základní ekonomické zákony jednotlivých úseků vývoje lidské společnosti vyzdvihuje — jak jsme již uvedli — vnější podobnosti. Proti modernisátorským snahám je třeba podat marxistický rozbor ekonomie otrokářského řádu na základě historických pramenů a jejich přesného, vědeckého zpracování. Tak se totiž nejlépe vyhneme zvláště modernisaci starověku, před kterou již varoval V. I. Lenin⁵ v konspektu Hegelovy knihy Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie, str. 57—58, když si ve svých Filosofických sešitech poznamenal: »— výborné pro přísnou historičnost v dějinách filosofie, aby se starým nepřipisoval takový „vývoj“ jejich idejí, jaký je pochopitelný nám, ale jaký ještě ve skutečnosti nebyl u starých.«

Jedním z nejčastějších a také nejzávadnějších projevů modernisace starověku je to, že v něm buržoasní historikové shledávají kapitalismus a kapitalistický způsob výroby. Kapitalistický způsob výroby vidí především v údobí hellenismu a v údobí císařského Říma, tedy v nejnějspělejších, avšak konečných údobích vývoje Řecka a Říma.⁶ Protože pád Říma uzavírá jistou etapu vývoje lidské společnosti, stává se názor o existenci kapitalismu ve starověku v buržoasní vědě ideologickou oporou pro tvrzení, že je kapitalismus nejvyšším stadiem lidské společnosti na určitém stupni jejího vývoje. Buržoasní vědci nechápou jednotně podstatu kapitalismu. Souvisí to s tím, že vkládají do dějin své subjektivní individuální pojetí a že každý z nich přistupuje k ekonomickým a historickým kategoriím ze své vlastní filosofické polohy. Proto jsou i jejich názory, nejednotné a shodují se jen v tom, že jsou ty více, ony méně idealistické.

Tak Sigwart⁷ v pojednání o moderním kapitalismu dochází sice k závěru, »dass es im Altertum etwas dem m o d e r n e n Kapitalismus Aehnli-

ches nicht gegeben hat«, avšak jeho hlas, stejně tak jako celé řady dalších badatelů byl zatlačen zvláště pod vlivem velkých historiků německých, jako byl Mommsen, Beloch, Ed. Meyer a j. Přesto, že i buržoasní historici připouštěli rozdíl mezi kapitalismem moderním a antickým,⁸ tu přece jen o starověkém kapitalismu hovoří. Tak W. Otto⁹ vidí v kapitalismu »jede Produktionsweise, welche auf Grund der Verfügung über Besitzgüter, eigene oder geliehene, unter der Leitung oder wenigstens Herrschaft ihrer Besitzer als Unternehmer in zahlreichen Betrieben vor sich geht, mit voller Verfügung der Unternehmer über die zu Absatzzwecken erzeugten Güter, in hemmungsloser Ausnützung der Natur und der Menschenkräfte durch die Arbeitgeber, selbst durch Raubbau an ihnen, mit erschwertem Uebergang vom Arbeiter zum Unternehmer«. Taková definice kapitalismu připoustí ovšem jeho existenci v antice. Avšak Ottova definice kapitalismu není správná a přesná, neboť vychází z vnějších znaků kapitalismu, nikoliv z ekonomických zvláštností kapitalistické výroby, ba nepřihlíží ani ke zvláštnostem výroby otrokářského řádu. Vykořisťování přírody nemůžeme totiž spojovat ekonomicky s vykořisťováním člověka, neboť vykořisťování přírody není nic jiného než básnický obraz pro to, že si člověk přírodu podrobuje, kdežto vykořisťování člověka člověkem je ekonomický vztah, který je typický nejen pro kapitalismus, nýbrž pro třídní společnost vůbec. Podobně necharakterisuje kapitalistickou společnost »das Streben nach grossmöglichem Gewinn um jeden Preis als Leitfaden alles wirtschaftlichen Handels, was viele als besonders typische Kennzeichen einer hochkapitalistischen Wirtschaftsform hinzustellen pflegen«,¹⁰ neboť snaha po nejvyšším zisku je vlastní vykořisťovatelským třídám všech dob. Karel Marx to vyjádřil v Kapitálu slovy, jež čteme i v Engelsově Anti-Dühringu:¹¹ »Kapitál nevynalezl nadpráci. Všude, kde část společnosti má monopol výrobních prostředků, musí dělník chtět nechtět k pracovní době, nutné ke své sebezáchově, přidat další pracovní dobu, aby vyrobil životní prostředky pro vlastníka výrobních prostředků, ať je tímto vlastníkem athénský kaloskagathos, etruský theokrat, civis Romanus (římský občan), normanský baron, americký otrokář, valašský bojar, moderní landlord nebo kapitalista.«

Ve své objevné knize Kapitálu a v celé řadě dalších prací rozvinul Karel Marx zásady politické ekonomie na základě hlubokého studia materiálu methodou historického materialismu. Po něm se zabývali otázkami politické ekonomie i ostatní klasikové marxismu leninismu. U nich u všech nacházíme celou řadu bystrých pozorování a hlubokých rozborů otrokářského řádu, které se staly základem pro další propracování hospodářských dějin starověku. Ve své klasické práci O dialektickém a historickém materialismu charakterisoval společenské řády J. V. Stalin. Proti řádu otrokářskému a feudálnímu je podle Stalina¹² za kapitalismu »základem výrobních poměrů kapitalistické vlastnictví výrobních prostředků, při němž neexistuje vlastnictví nad lidmi, pracujícími ve výrobě — námezdními dělníky. Kapitalista je nemůže ani zabít, ani prodat. Jsou osobně svobodní. Jsou však zbaveni výrobních prostředků, a aby nezemřeli hladem, jsou nuceni svou pracovní sílu prodávat kapitalistovi a nést jařmo vykořisťování. Kromě kapitalistického vlastnictví výrobních prostředků existuje a zprvu je hojně rozšířeno soukromé vlastnictví výrobních prostředků, patřících rolníkovi a řemeslníkovi, osvobozeným od nevolnické závislosti, vlastnictví zalo-

žené na osobní práci«. Stalinovo pojetí stojí nad formulacemi nemarxistických vědců tím, že přihlíží k ekonomickým vztahům; Stalin zdůraznil dva rysy, jež jsou pro kapitalismus typické. Chceme-li mluvit o přítomnosti kapitalismu v antice, musíme tyto rysy v antice nalézt. Je to především to, že za kapitalismu je základem kapitalistické vlastnictví výrobních prostředků a dále to, že existuje osobní svoboda dělníků a jejich ekonomické vykořisťování. Avšak kapitalistické vlastnictví výrobních prostředků je vztah, který vznikl za určitých výrobních podmínek v lůně feudálního řádu; je to »bezpracné soukromé vlastnictví kapitalistů, jehož se využívá k vykořisťování námezdních dělníků«. ¹³ Tedy jak svým historickým vznikem, tak zejména tím, že se za kapitalismu po prvé setkáváme se svobodnými dělníky, kteří prodávají svou pracovní sílu během výrobního procesu (jako p ř e v l á d a j í c í m způsobem výroby), je tento kapitalistický vztah cizí otrokářskému řádu. Svoboda dělníků a jejich vyšší kulturní úroveň za kapitalismu není snad výsledkem kapitalistových zájmů na dělníkovy, nýbrž je výsledkem požadavků, které na dělníky klade stále náročnější technika výroby. »Se společenského hlediska je tedy dělnická třída — i mimo bezprostřední pracovní proces — právě tak příslušenstvím kapitálu, jako je jím mrtvý pracovní nástroj... Římský otrok byl připoután ke svému vlastníkovy okovy, námezdní dělník je k němu připoután neviditelnými nitkami.« ¹⁴ Za kapitalismu jde ovšem o připoutání ekonomické. Rozdíl mezi postavením otroka, »ježž může otrokář prodat, koupit, zabít jako nemou tvář« ¹⁵ a mezi postavením námezdního dělníka je ovšem veliký. Způsobuje to nejen rozdílné právní postavení, nýbrž i odlišný poměr ve výrobě v obou společenských formacích. Tak na př. »za otročké práce výhodu z pracovní síly nadprůměrné kvality nebo nevhodu pracovní síly podprůměrné kvality nese otrokář, kdežto za systému námezdní práce dělník, protože v tomto případě prodává pracovní sílu sám dělník, v prvním případě — třetí osoba«. ¹⁶ Kapitalismus je již nejvyšší společenský řád vykořisťovateléské společnosti, který nakonec v dějinách lidstva sehraje tu pokrokovou úlohu, že připraví materiální předpoklady pro vznik socialismu ¹⁷ a proto i postavení vykořisťovaných tohoto údobí se nutně liší od postavení otroků dávných dob.

Také kapitalistická výroba se liší od zbožní výroby otrokářského řádu. »Kapitalistická výroba je nejvyšší forma zbožní výroby. Zbožní výroba vede ke kapitalismu jen tehdy, jestliže existuje soukromé vlastnictví výrobních prostředků, jestliže přichází pracovní síla na trh jako zboží, které může kapitalista koupit a vykořisťovat ve výrobním procesu, jestliže tudíž v zemi existuje systém vykořisťování námezdních dělníků kapitalisty.« ¹⁸ Otrokářský řád však nezná systém vykořisťování námezdních dělníků jako převládající formu výroby. Podmínky pro to se vytvořily až během dlouhého vývoje lidské společnosti. Antická společnost znala přirozené soukromé vlastnictví výrobních prostředků, avšak pracovní síla nebyla vykořisťována jen v průběhu výrobního procesu, nýbrž tím, že byla osobně nesvobodná, byla prakticky vykořisťována po všechen čas. Máme pro to známé doklady z antické literatury. Cato ve spisu *De re rustica* ¹⁹ radí římskému hospodáři: »jsou-li otroci nemocní, není jim třeba dávat tak mnoho jídla« anebo »staré býky, odstavený skot, odstavené ovce, vlnu, kůži, starý vůz, staré nástroje, starého otroka, nemocného otroka a co všechno je zbytečné, ať prodá. Hospodář musí chtít prodávat, ne kupovat«. V antickém

otroctví byly tyto zásady plně podporovány důvody ekonomickými, jež pak platí i v těch otrokářských formách, které známe z moderní doby. »Jakmile je možno otroka nahradit novým černochem, dovezeným z cizích ohrad, stává se délka jeho života méně důležitou než produktivita jeho po dobu jeho života. Proto je zásadou otrokářského hospodářství v zemích, kam se otroci dovážejí: nejučinnější hospodárnost spočívá v tom, vyždímat z lidského dobytka (human cattle) co největší masu práce v co nejkratší době.«²⁰ Z Catonových rad je vidět, že otrok zcela připadal pánovi. Pán měl nad otrokem plnou moc, pro kterou si dal i právní podklad: »Takto jsou otroci v moci pánů. A tato moc spadá do práva mezinárodního. Vždyť téměř u všech kmenů můžeme pozorovat, že páni mají vůči otrokům právo života a smrti, a že všechno to, co je získáváno pomocí otroka, je získáváno pro pána.«²¹ I když se posléze setkáváme v otrokářském řádu i s prací svobodných, nedochází tu nikdy ke kapitalistickým vztahům, nevytváří se námezdní poměr jako převládající způsob výroby.

Podívejme se, zda můžeme shledávat aspoň vnější podobnosti forem kapitalistické výroby ve výrobě za otrokářského řádu, jak je v antice viděli někteří historikové. Nejjednodušší formou kapitalistické výroby, jejím počátečním stadiem, je kapitalistická jednoduchá kooperace. Je to »taková forma zespolečenštění práce, při které kapitalista vykořisťuje větší nebo menší počet současně činných námezdních dělníků, konajících stejnorodou práci. Kapitalistická jednoduchá kooperace vzniká rozkladem zbožní malovýroby.«²² Avšak ani s tímto druhem kooperace se ve starověku nesetkáváme. Pokud se ve starověku kooperace objevuje, liší se od kapitalistické kooperace velmi podstatně. Marx stanovil tento rozdíl takto: »Sporadické používání kooperace ve velkém měřítku v antickém světě, ve středověku a v novodobých koloniích je založeno na vztazích bezprostřední nadvlády a poroby, obvykle na otroctví. Naproti tomu kapitalistická forma kooperace předpokládá již od samého počátku svobodného námezdního dělníka, prodávajícího svou pracovní sílu kapitálu.«²³ Antické závody o výrobě hovoří naproti tomu o dělné práci, někdy i dosti pokročilé. Je to především zpráva Xenofontova, kterou zpracoval Marx ve svém Kapitálu:²⁴ »... Naproti tomu ve velkých městech, kde každý pracovník najde mnoho kupeců, slačů, zná-li jedno řemeslo, aby se uživil. Ba často nemusí znát ani celé řemeslo; stává se, že jeden dělá jen mužskou obuv, druhý jen ženskou. Někdy dokonce se jeden živí sešíváním obuvi, druhý krájením koží, jeden jen střihá na šaty, druhý sešívá kusy látky dohromady. Takže ten, kdo koná nejjednodušší práci, dělá ji nevyhnutelně nejlépe. Stejně je tomu i při kuchařském umění.« Druhý citát, který nám dovoluje nahlédnout do antické dělby práce, je z Augustinova spisu O Boží obci.²⁵ Augustin se tu na jednom místě vysmívá nižším bohům takto: »Smějeme se sice, když vidíme, kterak díky bludné lidské obraznosti mají mezi sebou rozděleny různé úlohy, asi jako drobní nájemci cla nebo dělníci v ulici Stříbrníků, kde jediná nádoba, aby byla dokončena, prochází rukama mnoha řemeslníků, ačkoliv jeden dokonalý by ji mohl zhotovit sám. Ale usoudilo se, že při množství pracujících není jiné pomoci, než aby se jednotlivci naučili snadno a rychle jednotlivým částem řemesla tak, aby všichni nebyli nuceni pomalu a těžko se stát dokonalými v jediném řemesle.« Bez ohledu na Augustinův výklad, proč taková dělba vzniká (výklad je nesporně nesprávný, neboť nešlo o zdokonalení kvality jednotlivce, nýbrž o urychlení

výrobního procesu při zvýšené kvalitě výrobku, t. j. šlo tu o to, aby se zvýšila užitná hodnota²⁶ a tím i hodnota směnná), vidíme, že ani v případě uváděném Xenofontem ani v případě, který je znám z Augustina, nejde o kooperaci, nýbrž o rozvitou dělbu práce, třebaš je tato dělba soustředěna v jednom podniku. Šlo tu především o zkvalitnění a zvětšení zboží výroby, jak vidíme z Augustina; »zbožní výroba je starší než kapitalistická výroba. Existovala za otrokářského řádu a sloužila mu, a nevedla ke kapitalismu«. ²⁷ Kooperace se tedy liší od antické výroby svou formou. Karel Marx o tom řekl: ²⁸ »jenom forma, v níž se tato nadpráce vymačkává z bezprostředního výrobce, z dělníka, odlišuje ekonomické formace společnosti, na př. společnost založenou na otroctví od společnosti založené na námezdní práci«.

Otevřeným problémem pro ekonomii otrokářského řádu zůstává otázka, jak vyjádřit ekonomickým vzorcem to, že otrok vstupuje do výrobního procesu za jiných podmínek než námezdní dělník. O toto řešení se pokusil — pokud je nám známo — jen profesor leningradské university Evžen Kagarov r. 1929. ²⁹ Ve své studii uznává pro určité epochy antiky — nepochybně správně — význam svobodného řemesla, svobodné námezdní práce, existenci velkých podniků (výslovně ne továren), ³⁰ rozvitou dělbu práce uprostřed podniku. Správně uznává i existenci rozvitého obchodního kapitálu, avšak uznává pro antiku i kapitál finanční. V této části Kagarov antiku modernisuje; známe-li totiž ze starověku obchodní kapitál, t. j. »kapitál použitý ve sféře směny zboží«, ³¹ tu finanční kapitál, aspoň v té podobě, jakou máme na mysli při finančním kapitálu marxistické ekonomie, z antiky neznáme. Finanční kapitál, jak jej známe dnes, vzniká spojením průmyslového a bankovního kapitálu a slouží pomocí bank průmyslníkům. Pronikavý rozbor finančního kapitálu podal Vl. Iljič Lenin ve III. kapitole knihy Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu. Finanční kapitál je tedy jev moderního národohospodářství, kdežto z antiky uznáváme jen lichvářský kapitál, »jehož se používá k půjčování peněz, výrobních prostředků nebo spotřebních předmětů k převlastňování nadpráce rolníků a řemeslníků vybiráním vysokých úroků«. ³² O takovém lichvářském kapitálu hovoří na příklad Cicero: ³³ »Neboť i publikáni, lidé velmi důstojní a čestní, snesli do oné provincie své peníze a majetky, a jejich majetky již samy o sobě nám musí ležet na srdci. Vždyť považovali-li jsme vždy důchody za cévy našeho státu, tu zajisté onen stav, který to vše provádí, právem nazveme oporou ostatních stavů. Dále však i z ostatních stavů lidé řádní a přičinliví se zabývají obchodem v Asii zčásti sami — a za jejich nepřítomnosti vy se o ně musíte starat — zčásti však mají své peníze v oné provincii uloženy.«

Konečně se Kagarov zabývá úlohou kapitálu při výrobě, v níž pracuje otrok. Kagarov vychází z Marxovy poučky $K = C + V$, či lépe měl vyjít z toho, že hodnota výrobku $= C + V + n$. ³⁴ Výdaje k vydržování pracovních sil ve starověku tvořily podle Kagarova variabilní část kapitálu (výživa otroká), avšak objevují se současně i v části konstantní jako hodnota vložená do výrobních prostředků. Kagarov vychází z toho, že otrok je instrumentum vocale a dochází k závěru: $K = C_0 + C_1 + V$, kde C_0 = fixní kapitál, t. j. »ona část kapitálu, která je investovaná do takových výrobních prostředků, které se jen pomalu opotřebovávají«, ³⁵ $C_1 + V$ = části variabilní. Tato Kagarovova poučka se v otázce fixního kapitálu shoduje s výkladem, který Marx — Kagarov jej neuvádí — podal v druhém svazku

Kapitálu:³⁶ »Za otrokářského systému hraje peněžní kapitál, který se vynakládá na nákup pracovní síly, úlohu peněžní formy fixního kapitálu, který se nahrazuje jen postupně po uplynutí aktivního období v životě otroka.« Doslovné chápání výrazu instrumentum vocale, t. j. mluvící nástroj, přivedlo Kagarova k formulaci, jež nevyjadřuje zcela celý proces účasti otroka ve výrobě. Instrumentum vocale má v antice širší význam. Je to totiž — jak ukázala nedávno J. Nováková³⁷ — »agronomicko právní termín ve významu »zařízení« a i u Varrona znamená stálého pracujícího na statku vůbec, ne pouze otroka.« Vezmeme-li však v úvahu jen práci otroka, tu ani v tomto případě neodpovídá Kagarovův vzorec skutečnosti; otrok totiž nepracuje při výrobě sám, nýbrž pomocí nástrojů. Proto kapitál, který vkládá majitel do otroka, představuje jen část peněz, vložených do podnikání. Otroka, kterého otrokář nabývá jako zboží, je tedy získáván penězi, jež za něho vydává otrokář při zakoupení. Tento kapitál je kapitálem konstantním. Když však vstupuje otrok do výrobního procesu, tu kapitál vložený k výživě otroka je roven jeho mzdě, a to je kapitál variabilní. Dělení variabilního kapitálu jak to činí Kagarov na $C_1 + V$ nemá opodstatnění a chce jen ukázat, že se vydaje na otroka vyskytují v obou částech kapitálu. Ale co je jiného variabilní kapitál (V) nežli hodnota vložená do pracovní síly? Druhou otázkou však je, co jest třeba počítat do konstantního kapitálu. Uvědomíme-li si, že ve výrobním procesu nepracovali otroci pouhýma rukama, nýbrž pomocí pracovních nástrojů, které sice byly leckdy — jak uvádí Marx³⁸ — otroky ničeny, a proto bývaly nejhrubší a nejneohrabanější, že však jindy bývaly i velmi jemné a vzácné, jak vidíme z archeologických nálezů antických nástrojů, dojdeme k tomu, že je třeba hodnotu těchto nástrojů započítat do ekonomického procesu. Tedy: $Z = C_1 + C_2 + V + n$,³⁹ kde C_1 = část konstantního kapitálu jako hodnota vložená do výrobních prostředků (materiálních), C_2 = část konstantního kapitálu jako hodnota vložená do otroka jako výrobního prostředku při jeho nabytí (tato část odpadá při práci svobodných), V = variabilní kapitál jako hodnota vložená do otroka jakožto pracovní síly během výrobního procesu.

Otrokář se ovšem snažil co nejvíce snížit své výrobní náklady a tím i dosáhnout snížení ceny výrobku. Uvážíme-li, že otrokář musil pro otroka opatřit výrobní nástroje (C_1), že na trhu zaplatil za otroka průměrně 200 drachem⁴⁰ (C_2), že do otroka vkládal peníze k jeho výživě (V), tu snadno podle našeho vzorce dojdeme k tomu, že otrokář snižoval tu část nákladů, nad níž měl moc, které neležely ekonomicky mimo něho. A to je výživa otroka, náklady na životní úroveň otroka, tedy V . Odtud plyne nesmírné vykořisťování otroků, doplněné tím, že jsou otroci zcela nesvobodní. Proto i »Hlavní rysy základního ekonomického zákona otrokářského řádu jsou přibližně tyto: přivlastňování nadvýrobku otrokáři pro jejich parazitní spotřebu bezohledným vykořisťováním masy otroků na základě úplného vlastnictví výrobních prostředků a otroků, zbidáčováním a zotročováním rolníků a řemeslníků a podmaňováním a zotročováním národů jiných zemí.«⁴¹

Závěrem shrnujeme, že antika neznala kapitalistické způsoby výroby, aspoň ne takové, které odpovídají marxistickému pojetí kapitalismu a že se její výroba řídila ekonomickými zákony, odlišnými od ekonomických zákonů pozdějších společenských formací, jak je vidět i z odlišného eko-

nomického vzorce. »Podmínky, za nichž lidé vyrábějí a směňují, různí se v různých zemích a v každé zemi se zase mění od pokolení k pokolení«, řekl B. Engels.¹² Těmito Engelsovými slovy je i vyjádřeno postavení politické ekonomie v otrokářském řádu, kde se setkáváme s rozdílnými podmínkami jak v jednotlivých státech a státech, tak i ve velkých říších.¹³ Ekonomické zákony otrokářského řádu jako zákony dávno vymizelé společenské formace nemají dnes význam praktický. Platí o nich to, co řekl Stalin o ekonomických zákonech vůbec:¹⁴ »Jednou ze zvláštností politické ekonomie je, že její zákony, na rozdíl od zákonů přírodních věd, nepůsobí po dlouhou dobu, že tyto zákony, alespoň většina z nich, působí po určité historické období a pak ustupují novým zákonům. Avšak tyto zákony nejsou ničeny, nýbrž ztrácejí působnost v důsledku nových ekonomických podmínek a odcházejí ze scény, aby ustoupily novým zákonům, které nejsou vytvářeny vůlí lidu, nýbrž které vznikají na základě nových ekonomických podmínek.« Pro poznání průběhu hospodářského vývoje i celého života otrokářské společnosti má však objevení takových ekonomických zákonů význam mimořádně veliký. Objevit tyto ekonomické zákony je teprve úkolem prací dalších, prvních kroků tu bylo dosud učiněno velmi málo.

P o z n á m k y

¹ H. Bengtson, Griechische Geschichte, München 1950, str. 31, str. 121, str. 67, str. 288.

² R. von Pöhlmann, Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt I, München 1925, str. 114 n.

³ E. Bethé, Griechische Dichtung, Potsdam 1924, str. 17. U. Wilcken, Griechische Geschichte, München 1931, str. 155.

⁴ Na př. Bengtsonem, o. c. str. 51, pozn. 5.

⁵ V. I. Lenin, Filosofické sešity, Praha 1953, str. 224. — O modernizaci starověku a jiných buržoasních pojetích starověku, srv. studii J. Pečírky, Teorie buržoasních historiků o pádu říše římské. Listy filosofické I (LXXVI), zvl. str. 95 n.

⁶ Srovnej na př. Melantrichovy Dějiny lidstva II, 660, Praha 1956, a M. Rostovstzeff, Gesellschaft u. Wirtschaft im römischen Kaiserreich, Leipzig, I, 32.

⁷ Sigwart s. v. Kapitalismus v PWRE X. 1899/1909.

⁸ Sigwart, str. 1908.

⁹ W. Otto, Kulturgeschichte des Altertums, München 1925, str. 31, poznámka 57.

¹⁰ W. Otto, o. c. 47.

¹¹ B. Engels, Anti Dühring, Praha 1949, str. 134.

¹² J. V. Stalin, Otázky leninismu, Praha 1948, str. 516—541, zvl. str. 535.

¹³ J. Ulrych, Základy marxistické ekonomie, Praha 1949, str. 109.

¹⁴ K. Marx, Kapitál, I 605, Praha 1954.

¹⁵ J. V. Stalin, Otázky leninismu, str. 534.

¹⁶ K. Marx, Kapitál I, 571.

¹⁷ Bolšaja sovětskaja encyklopedija, sv. Kapitalism, sv. 20, str. 61, Moskva 1953.

¹⁸ J. V. Stalin, Ekonomické problémy socialismu v SSSR, str. 16, Praha 1953.

¹⁹ Cato, De re rustica II, 4. Cato o. c. II, 7.

²⁰ K. Marx, Kapitál I, 287.

²¹ Gaius, Inst. I, 52.

²² Politická ekonomie, Praha 1955, str. 85.

²³ K. Marx, Kapitál I, 360.

²⁴ Xenofon, Kýrupaideia VIII, 2 — K. Marx, Kapitál I, 394, pozn. 81.

²⁵ Augustinus, De civitate dei VII, 4, č. př. J. Novákové I, 334/5, Praha 1950.

²⁶ K. Marx, Kapitál I, 394, pozn. 81.

- 27 J. V. Stalin, Ekonomické problémy, str. 17.
 28 K. Marx, Kapitál I, 235.
 29 E. Kagarov, Formes des mouvements sociaux dans le monde antique v časopise Eos XXXVII, 1929, str. 177—190.
 30 Zde se shoduje na př. s Ed. Meyerem, Die Sklaverei im Altertum, Kleine Schriften, str. 199, Halle a. S. 1910.
 31 Politická ekonomie, str. 35.
 32 Politická ekonomie, str. 35.
 33 M. Tullius Cicero, De imperio Gnaei Pompei 17/18.
 34 J. Ulrych, o. c., str. 67.
 35 J. Ulrych, o. c., str. 68.
 36 K. Marx, Kapitál I, 500.
 37 O tom J. Nováková, Instrumentum vocale, Listy filologické I (LXXVI), 2, 1953, str. 233.
 38 K. Marx, Kapitál II, 40.
 39 K. Marx, Kapitál I, 215, pozn. 17.
 40 Tedy sumu poměrně vysokou. Srovnej o tom E. Cavaignac, Population et capital, str. 59, Strásbourg 1923.
 41 Politická ekonomie, str. 34.
 42 B. Engels, Anti-Dühring, str. 127.
 43 J. V. Stalin, O marxismu v jazykovědě, str. 12, Praha 1950.
 44 J. V. Stalin, Ekonomické problémy socialismu, str. 7.

К ВОПРОСУ Т. НАЗ. КАПИТАЛИСТИЧЕСКОГО СПОСОБА ПРОИЗВОДСТВА В ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Причиной того, что немарксистская история говорит часто о существовании капитализма в течение древней истории, является то обстоятельство, что сущность капитализма понимает она индивидуально и что она не обращает внимания на факт, что основой капиталистического способа производства является эксплуатация свободного наемного рабочего. В древней истории мы не знаем капиталистической формы кооперации, а только развитое разделение труда. Что касается познания экономических законов общества в период древней истории, то нельзя до сих пор говорить даже о его начальной стадии развития. С тех пор, как появилась статья Е. Кагарова (Эос XXXVII, 1929, 177—190), который видел в рабе главным образом *instrumentum vocale* и не уделял внимания орудью, при помощи которого раб трудился, исследования в этом направлении сделали только незначительный шаг вперед. И. Новакова в своем этюде *Instrumentum vocale* (Listy filologické I, LXXVI, стр. 233 и далее) показала, что этот термин представляет собой *nomen collectivum*, что он имеет значение „оборудование“ и что он обозначает человека, постоянно работающего в имении, несмотря на то, если он свободный или раб. В противоположность Кагарову, автор показывает, что стоимость товара при условиях рабского труда $= C_1 + C_2 + V + n$, где C_1 = часть постоянного капитала, вложенная в средства производства (материальные), C_2 = часть постоянного капитала, вложенная в раба, представляющего средство производства, при его приобретении (если вместо рабов свободные, эта часть не существует), V = переменный капитал, вложенный в раба (т. е. в рабочую силу) в продолжение производственного процесса, n = прибавочная стоимость. Практическим результатом вышеприведенного был тот факт, что в распоряжении рабовладельца была только часть V , в то время как на остальные расходы он не мог оказать влияния (в частности на C_2 , где сумма, применяемая им в уплату раба, была относительно высокой). Это и является причиной большой эксплуатации несвободных в течение древней истории.

Перевел: Павлик.